

УДК 321.7+316.3

Б.І. Канцелярук

доктор політичних наук, професор, головний науковий співробітник Інституту світової економіки і міжнародних відносин НАН України

КОЛІЗІЇ ТРАНСФОРМАЦІЙ ПОСТТОТАЛІТАРНИХ СУСПІЛЬСТВ

У статті розглядаються особливості формування суспільно-політичних систем, утворених на теренах колишнього Радянського Союзу. Зокрема, йдеться про деякі колізії цього процесу в Україні та Росії.

Ключові слова: суспільно-політичні системи, глобалізація, світова криза, Україна, Росія.

Проблема трансформації посттоталітарних суспільств є чи не найактуальнішою в сучасній політичній думці. І це зрозуміло, адже її об'єктивне осмислення може вивести на вироблення адекватного концептуального підходу до пізнання глибинних процесів, що відбуваються у світі, враженому глобальною кризою. Пояснити їх намагаються не лише суспільствознавці, що презентують різні галузі знання, а й меншою мірою фахівці з природознавчих і навіть точних наук. Це цілком закономірно – ідеться про розв'язання глобальної проблеми розвитку світової цивілізації, яка вступала в нову і досить непередбачувану фазу свого існування і проходить складне випробування світовою кризою.

Тим часом спроби тлумачити цей феномен за допомогою традиційних теорій не дають очікуваного результату, отже, виявляються концептуально неадекватними. Відомі різні теорії на кшталт «кінця світу», «зіткнення цивілізацій», «глобальної

катастрофи», «екологічного апокаліпсису» тощо лише засвідчують алармічний стан нинішньої пізнавальної парадигми феномену сучасних системних трансформувань.

На цьому тлі безперечний інтерес становить проблема дослідження особливостей формування суспільно-політичних систем, утворених на теренах колишнього Радянського Союзу. Варто звернути при цьому увагу, що спроби теоретичного осмислення цього явища ускладнюються як зазначеними підходами, так і низкою інших специфічних обставин, характерних для розвитку саме цих суспільств. Загалом спостерігаються дві основні тенденції в поясненні цього явища. Перша ґрунтується переважно на спробах теоретичного обґрунтування доцільності застосування зразків західних цінностей. З нею конкурує інша, яка сповідує дещо модернізовану ідею інтернаціоналізації пострадянського простору. Ідеться про дилему постмодерного світооблаштування.

У пошуках адекватних відповідей на нинішні цивілізаційні виклики політична наука опинилася перед непростю дилемою: по-перше, спробою ототожнення глобалізації з існуючими геополітичними імперативами; по-друге, «осучасненням» традиційних імперських ідей. Проте це суперечить сучасному світові постмодерну, який характеризується «некласичним» сприйняттям класичної спадщини, розпадом традиційної моделі світооблаштування.

Є також спроби розглядати постмодерн як «факт глобального перелому епох», взагалі як «заміну модерністського європоцентризму постмодерністським глобальним поліцентризмом». Тим часом, не встановлено чітких зв'язків чи дефініцій між постіндустріальним суспільством, постмодерном та інформаційним суспільством. Отже, обумовлена потреба пошуку нової парадигми цілісного осмислення понять «постмодерн», «інформаційне суспільство», «глобалізація». Ключовим у цьому підході може бути з'ясування того, як певна замкнена система здатна вести «діалог» з іншими такими системами. Російський аналітик

(дипломат) І.О. Петров вважає, що на разі слід виходити з подвійного характеру системи, яка «складається зі стабільного ядра та рухомої інформаційної оболонки, що відповідає за комунікацію з іншими системами. Інформаційна оболонка виробляється на основі раціональної переробки опрацювання національної спадщини. Під час цього процесу нескінченна мозаїка дійсності може стати об'єктом наукового мислення» [1, с.10]. Наслідком такої переробки є інформаційний знак, своєрідна молекула постмодерного простору інформаційного обміну. Таким чином, політичні системи, світогляд, партії, корпорації, неурядові організації, фірми і т. ін., по суті, є водночас інформаційними одиницями, а з другого боку – системами комунікації. Власне, це означає, що процес глобалізації відбувається в інформаційному просторі глобальної комунікації світового поступу.

На разі процес утвердження «національної самобутності» може наразитися на кризу самоідентифікації, що спостерігається, зокрема, у нашому суспільстві. Якраз це концептуально важливо для політологічного дослідження. Слід мати на увазі, що глобалізація не означає виникнення якогось гомогенного світового суспільства, у якому розчиняться локальні національні утворення, навпаки, вони й надалі відіграватимуть посутню роль (зокрема, у регулюванні енергоресурсів, обстоюванні національних інтересів, спільній боротьбі з проявами насильства, антидемократії, перманентних криз). Але вони повинні стати джерелами культурної легітимації свого внеску в загальну культуру постмодерну. Це стосується, передусім, самодостатніх, стабільних систем.

Щодо нашої держави, то вона постала перед доленосною проблемою формування державницької самоідентичності, нерозв'язність якої вкрай негативно впливає на можливість інтегрування до кола цивілізаційної спільноти. Відтак ця проблема повинна стати об'єктом раціонального наукового аналізу, методологічним підґрунтям якого є вивчення її у форматі «Самоідентичність–локалізація–глобалізація», оскільки зазвичай спостерігаються спроби опису цієї проблеми без

урахування першого, за суттю фундаментального, компонента. Лише за цієї умови можна серйозно говорити про спроможності успішного входження країни в глобальний світ. Ідеться, передусім, про вироблення концепції оптимізації політичної ситуації в Україні, тобто концепції врегулювання відносин між провідними політичними силами. Думаємо, що в основу досягнення консенсусу має бути покладена ідея національної ідентифікації суспільства, причому з урахуванням позицій у цьому питанні всіх зазначених політичних акторів і відповідно до реалій взаємозалежності в контексті розбудови державності.

Розв'язання цього гордієвого вузла існуючих непоступливих протистоянь відкрило б шлях до встановлення довгоочікуваної суспільної злагоди, замирення, відтак – вивільнило б колосальні ресурси для розв'язання низки гострих економічних, політичних і соціальних проблем, що, у свою чергу, позитивно позначилося б на консолідації соціуму, піднесенні життєвого рівня громадян, прискоренні процесу запровадження демократичних цінностей, формуванні дійсно ринкових економічних відносин. На разі формування і сприятливих умов для реалізації наміченої стратегії мети розвитку – адаптації України до складних умов світу, який глобалізується, зокрема, протистояння викликам світової кризи.

У цьому сенсі могла б прислужитися, скажімо, наукова гіпотеза: за певним критичним аналогом нинішньої ситуації у світі, коли особливої гостроти набуло питання про те, яким є, а головне – повинен бути, сучасний світовий порядок – однополюсний чи багатополісний, спробувати його на локальному, зрозуміло, рівні екстраполювати на нинішню ситуацію в Україні. Адже насправді тут точиться тривалий час безкомпромісна політична боротьба за монополізування влади окремими політичними силами, що загалом негативно позначається на процесі становлення держави.

Для вироблення моделі національного порозуміння між основними акторами політичного протистояння можна покласти в її основу, наприклад, принципи досягнення компромісу в екстремальних ситуаціях, запропоновані відомим дослідником

Гансом Моргентау – фундатором теорії політичного реалізму. Загалом історію політичних ідей він розглядав як жорстку боротьбу двох підходів до сприйняття природи людини, суспільства і політики. Відповідно до першого, потрібно вірити у можливість заснованого на моральних принципах політичного порядку. Другий, реалістичний, підхід ґрунтується на ідеї про недосконалість світу, для якого характерні конфлікти інтересів, отже, існування плюралістичних суспільств і який базується на балансі інтересів за допомогою механізмів стримування та противаг.

Під політичним реалізмом Г. Моргентау розуміє, по-перше, таку політичну доктрину, яка ґрунтована на обов'язковому врахуванні суперечливих особливостей людської природи та обмежених можливостей для встановлення справедливих відносин. По-друге, важливим принципом політичного реалізму є врахування національних інтересів, які розуміються в термінах влади і могутності, що дає змогу теоретично пояснювати сутність міжнародних відносин.

Третій принцип полягає в тому, що політичний реалізм дає змогу теоретикам уникнути принаймні двох традиційних помилок: дослідження мотивів і намірів, які спричиняють безпосередньо політичні дії, а також – вивчення ідеологічних переваг суб'єктів міжнародних відносин. На разі точку зору, за якою ключем до розуміння суті зовнішньої політики є винятково індивідуальні мотиваційні спонукання діяча, він вважає помилковою: слід врахувати, насамперед, реальні результати політичної діяльності. Адже «добрі наміри» політичних лідерів не є гарантією ані моральності, ані ефективності здійснюваної політики» [2, с. 6].

Четвертий принцип дослідник пов'язує з необхідністю ситуативного сприйняття національних інтересів, тобто розгляду їх у конкретний історичний період, у конкретному політичному, геополітичному та культурному контексті. Політичний реалізм, підкреслює він, передбачає концепцію інтересу, що розуміється в термінах влади, не як раз назавжди встановлену та незмінну, а як залежну від ситуацій. Ці

міркування відомого теоретика концептуального важливі для розуміння політичної кризової ситуації, що нині склалася в нашій країні. Оптимістичною прикметою є те, що нова влада в Україні намагається керуватися саме політичним реалізмом.

Історичний розвиток стабільних систем показує, що країна повинна спочатку усвідомити власну окремішність (специфіку), а потім спробувати вигідно збувати її на світовому ринку міжнародної господарської культури, ринку товарів і різноманітності послуг. Наприклад, Росія, загалом не обтяжена браком зазначеної компоненти розвитку, традиційно намагається виконувати завдання на порядок вищі. Як принагідно наголошує російський аналітик Б. Акунін, для РФ необхідне «...створення російської культурної міфології та виведення її на рівень масової демократичної культури, так само як з цілком ковбойської пастухівської культури був створений міф всесвітнього масштабу» [3, с. 7].

Визначальним вектором розвитку суспільств перехідного періоду (маємо на увазі Україну) є пошук національного консенсусу щодо шляхів і методів зміцнення позиції країни в жорсткому конкурентному полі глобалізації. Ідеться про консенсус основних політичних сил, що може відповідно позначитись і на всьому суспільстві. Держава повинна автономно вибрати придатне для себе співвідношення елементів статичності і динаміки, традиції та новації для успішного вбудування у свою нішу у світі, що глобалізується. Вважається, що основні моделі такого співвідношення презентують Сполучені Штати (де динаміка і новація домінують над статичністю і традицією); Німеччина (тут статичність і традиції переважають у певній рівновазі з динамікою та новацією); Російська Федерація (в ній загалом превалюють статичність і традиції). Очевидно, для України найприйнятнішим міг би бути якийсь модифікований різновид німецької моделі.

Пропонована модель, зокрема, передбачає запровадження адаптованого до нашої дійсності варіанта ліберальної демократії з акцентом на формування розвиненого громадянського суспільства. Ліберальна демократія забезпечує ефективну

взаємодію та співіснування політичних і культурних елементів статичності та динаміки в суспільстві, тобто пошуку консенсусу між прибічниками протилежних векторів розвитку. По-друге, ліберальна демократія може бути певним індикатором аналізу ситуації у сфері співвідношення статичності і динаміки, державної опіки та приватної ініціативи.

На разі важливо враховувати і якість національно-державної політики, адже слід брати до уваги, що стався перехід від традиційних блоків держав та інтересів до так званих проблемних сфер, що нав'язують державам свою логіку та обумовлюють створення різноманітних альянсів. Національна держава повинна зважати на нову ситуацію: появу і значущість міжнародних організацій, транснаціональних корпорацій, усіляких неурядових та громадських організацій, структур і рухів. Ідеться, отже, про формування нового типу світової політики – так званої мережної, за якої втрачається традиційний тотальний збіг держави, суспільства й особистісної ідентичності, а також створюється поступово «недержавне світове співтовариство», члени котрого діють уже поза межами державних кордонів. Проте так само, як національні держави не можуть відмовитися від недержавних структур, що утворюють так зване «глобальне демократичне співтовариство», так і ці структури не можуть існувати без національних держав і національних спільнот. Тобто, ідеться про взаємообумовлене явище глокальності, яке адекватно відображає міру взаємоузалеженості.

Як ілюстрацію можна навести євроатлантичне співтовариство, яке, нагромадивши за чималий період існування відповідний інформаційно-ресурсний потенціал, нині загалом успішно інтегрується у світ сучасного постмодерну, тобто володіє більш-менш ефективними механізмами (хоча й не оптимальними, як відомо) адаптивності та інваріантності. Країни ж пострадянського простору опинились у досить складній ситуації невідповідності їхніх реалій новій моделі розвитку, яка заперечує жорстку ідеологію і зазвичай сповідує гнучку систему впровадження демократичних імперативів.

Щодо України, то вона, навіть на цьому тлі, постала перед нагальною потребою розв'язання ще й специфічної проблеми – формування, передусім, національної ідентичності, брак чого постійно відповідно позначається на динаміці її державницького поступу. Отже, вона перебуває в затяжній фазі статичності. Можливо, не в останню чергу через те, що у вітчизняній політичній думці досі точаться суперечки щодо вибору оптимального вектора розвитку держави. На методологічному рівні помітне пробуксовування через ігнорування основоположної компоненти системного дослідження української проблеми – її державницької самоідентифікації. Через брак відсутності цього численні спроби теоретичних інтерпретацій проблеми державостановлення, а, тим більше, перспектив входження України до кола цивілізованої спільноти, є принаймні лише паліативами. Може, це й не варто класифікувати як трагедію науки (за влучним висловом відомого дослідника Д. Річа), але факт відірваності від реалій незаперечний.

Розв'язання цієї справді доленосної для України проблеми має й суто теоретичний вимір: збагатити досвід переходу посттоталітарних суспільств до облаштування на демократичних засадах.

Проблему особливостей державостановлення України та перспектив її входження до кола євроатлантичної спільноти слід розглядати, на наш погляд, у форматі «демократизація-інтернаціоналізація», який у дійсності відбиває реальний стан речей, що особливо важливо з огляду на наявну недооцінку цього доленосного для нашої державності чинника.

Передусім, варто брати до уваги існуючу поляризацію українського соціуму, котрий поділяється на тих, хто ностальгує за колишнім радянським минулим, і тих, хто вбачає майбутнє в запровадженні західного способу облаштування життя. Відповідно це слугує і виявом симпатій або антипатій до всіляких політичних партій, які ведуть безкомпромісну боротьбу за владний Олімп, а відтак – за утвердження певного вектора розвитку країни. Це відчутно позначається на процесі

державостановлення, оскільки гальмує перспективу – вийти, нарешті, за межі стадії визначення магістрального шляху розвитку країни.

Ситуація в Україні справді феноменологічна, то ж простих рецептів виходу з неї немає. Але стає дедалі очевиднішим, що самодостатнє суспільство в Україні неможливо збудувати без втілення ідеї, яка ґрунтується на відродженні національної ідентичності, яка повинна стати головним пріоритетом як для нинішньої української еліти, так і кожного свідомого громадянина. Лише за цієї умови можна сподіватися на вихід із затьяжної кризи, а затим – і на критичне використання кращого зарубіжного досвіду для облаштування нашого життя.

Проблему нашої країни об'єктивніше можна пізнати в цивілізаційному контексті, через призму низки новітніх викликів.

Слід зважити, що досить цікаві тенденції спостерігаються у суспільствознавчій науці взагалі і в українській зокрема, і це закономірно, адже спроби всебічно оцінити реалії динаміки глобалізування світу слід лише вітати. Як слушно зазначив відомий російський дослідник, лідер сучасної наукової школи російського циклізму Ю.В. Яковець, «світ змінюється на наших очах, причому з такою стрімкістю та глибиною, що навіть вчені не встигають осмислити наявні зміни та передбачити їхні перспективи. За якісь півстоліття світ пережив конвульсії Другої світової війни, «холодну війну», що поставила людство на межу самознищення, розпад колоніальної системи та світових імперій, крах світової системи соціалізму» [4, с. 36]. Нині світова спільнота опинилася перед численними несподіваними викликами прискорюваного процесу глобалізації, зокрема, проблемами становлення постіндустріального (або інформаційного) суспільства, геополітичних неотрансформуваль, формування нових локальних цивілізацій, загроз ескалації міжнародного тероризму, загострення екологічної ситуації, міжцивілізаційних і міжетнічних конфліктів, зрештою, боротьби зі світовою кризою.

Такий, без перебільшень, знаковий для цивілізаційного поступу перебіг подій застав політичну світову думку дещо зненацька, оскільки вона насправді не змогла спрогнозувати саме такий розвиток подій. Саме цим, вочевидь, пояснюється неадекватна реакція суспільствознавців на цей феномен цивілізаційних потрясінь: від передрікання «кінця світу», невідворотного трагічного «зіткнення цивілізацій», згубного впливу екологічних катастроф, що стають дедалі реальнішими, загроз нового різновиду тероризму – міжнародного, хвиля якого захлеснула цивілізаційний розвиток, і до спроб тлумачення його як новітнього, а через те непередбачуваного, етапу поступу.

Відтак по-різному рефлексує на те, що нині відбувається на нашій планеті, і світова політична думка. Скажімо, у західній політології акцентується увага на закономірностях саме такого перебігу подій, оскільки процес глобальної глобалізації як, за суттю, нове явище повинна, відповідно, супроводжуватися саме такими – несподіваними і незвичними явищами, які можуть сприйматися навіть як аномальні.

Під таке осмислення реалій підлаштовується синергетична парадигма, котра передбачає подібні колізії функціонування, становлення, «дозрівання» систем, входження їх у лімінальну (порогову) зону – і розпад («біфуркаційний вибух») її, тобто початок якісно нової фази розвитку. На думку багатьох західних теоретиків, саме такий розвиток подій чи не спричинений загальним перебігом процесу демократизування планети, передусім, за американським зразком. Тим часом, власне саме заокеанський зразок демократії, так само, як і глобалізації планети, сприймається рештою світу не зовсім однозначно, що змушує adeptів ширення західної системи цінностей вдаватися до застосування всіляких модерністських і постмодерністських теорій адаптування зазначених цінностей до реалій інших країн, а навіть і регіонів.

Що з того виходить, свідчить практика: досі американський спосіб облаштування життя в чистому вигляді не знайшов втілення ніде, хіба що можна говорити про використання його окремих елементів, але й то в

модифікованому відповідно до місцевих обставин варіанті. Не в останню чергу, думаємо, це пояснюється, по-перше, тим, що модель американської демократії була створена відповідно до специфічних умов саме американського соціуму, причому, якраз тодішнього, бо зазначене змушує американське керівництво постійно ситуативно коригувати ці принципи в різних історичних ситуаціях у відомому традиційному форматі «Інтервенціонізм – ізоляціонізм».

Мабуть, зважаючи на це, чимало інших країн прагнуть виробити і використовувати свою модель демократії, і це цілком природно. Ідеться, передусім, про такі держави, як Китай, Японія, Індія, Велика Британія, європейські, скандинавські. Свою демократію намагається розбудовувати і Росія, хоч і дещо оригінальну, яка ґрунтується на неоімперських принципах. Але річ у тому, що саме така модель розвитку сприймається переважною більшістю суспільства, отже, її можна вважати адекватною, як би хто не ставився до цього.

Взагалі, нам думається, для визначення ступеня демократизації суспільства важливо також зважати на міру впливу на цей процес основних чинників глобалізації. Насамперед, це стосується демографо-екологічного, адже на першу половину XXI століття прогнозується збільшення населення планети в 1,6 рази. Водночас очевидно, що природних ресурсів для задоволення основних потреб світової спільноти явно не вистачатиме.

У зв'язку з вичерпанням ресурсів біосфери передбачається спад виробництва ВВП на душу населення у світовій економіці на 25% до 2025 року (порівняно з 2000 роком). Розв'язання проблеми запобігання економічній катастрофі, раціонального використання обмежених природних ресурсів (передусім невідтворюваних) – екологічний імператив, який, водночас, диктує необхідність зниження темпів приросту, а на кінець XXI століття – стабілізації кількості населення Землі на рівні 10–11 млрд. людей.

Другим суттєвим чинником вважається глобалізація техносфери, що характеризується інтенсивним поширенням

технічних систем і технологічних процесів. Формується світовий технологічний та інформаційний простір, у якому домінують розвинені суспільства, що ще відчутніше позначається на відстаючих суспільствах, котрі, як і раніше, змушені використовувати застарілі (доіндустріальні) технології, отже, приречені опинитись у технологічному та інформаційному неокolonіалізмі, який реалізується за допомогою могутніх транснаціональних корпорацій.

Економічна глобалізація – третій з визначальних чинників, суть котрого в тому, що зараз об'єктивно обумовлені пропорції економічного відтворення вже формуються не на національному (локальному), а на глобальному рівні (йдеться, власне, про своєрідну інтернаціоналізацію продуктивних сил суспільства), оскільки успішний розвиток національних господарств нині майже неможливий поза системою світового господарства. Аналітики слушно зазначають, що, перебираючи дедалі активніше на себе функції регулятора міжнародних пропозицій, світовий ринок все сильніше виштовхує відсталі країни на маргінальні позиції світового розвитку. Російський дослідник Е. Кочетов підкреслював навіть, що у світовому господарстві спостерігається тенденція до формування так званих інтернаціоналізованих відтворювальних циклів, котрі власне формують світовий дохід і боротьба за доступ до нього стає стратегічним орієнтиром для національних економік [5, с. 112].

Четвертим чинником глобалізації вважається геополітичний. Попри наявність низки різного типу дезінтеграційних процесів, домінуючою тенденцією світового розвитку є саме глобалізація, у якій провідну роль відіграють Сполучені Штати. На це наприкінці минулого століття вказував Збігнев Бжезинський, власне тим самим обґрунтовуючи концепцію американського гегемонізму в сучасному світі.

Наступним складником є соціокультурна глобалізація, що інтенсивно відбувається в таких сферах, передусім, як культура, освіта, наука, ідеологія, етика. Вона має досить суперечливий характер, оскільки, з одного боку, орієнтована на глобалізацію наукового прогресу, який не має національних кордонів,

розмивання усталених моральних норм, традицій, посилення ролі світових релігій тощо. З другого боку, спостерігаються тенденції до відокремлення (відновлення) національних культур, зростання впливу різних релігійних сект, піднесення ролі родини та окремої особи в суспільному житті. Розв'язання зазначених суперечностей вчені пов'язують з перспективами становлення гуманістичного постіндустріального суспільства.

Проблема адаптації до викликів світу, який глобалізується, насамперед дошкуляє суспільствам, що сформувалися на пострадянських теренах, зокрема, це стосується Російської Федерації – країни з потужними природними та людськими ресурсами, що дає підстави для утвердження геополітичних устремлінь. Спроби реалізації такої стратегії наражаються на низку об'єктивних чинників, ускладнених фактом розпаду Радянського Союзу. Перед нинішнім кремлівським керівництвом постала досить складна дилема: вивести суспільство з глибокої ідеологічної кризи, суть якої зводиться до того, що частина його прагне до такої демократії, яка б поєднувала в собі одночасно західні ліберальні цінності з традиційними імперськими імперативами. Отже, ідеться про потребу вироблення такої парадигми розвитку, яка б враховувала зазначений стан речей.

Зрозуміло, що за таких обставин реалізувати стратегічні цілі – не лише реанімувати колишній імперський статус, а й стати новим регіональним центром сили на пострадянському просторі, досить проблематично. Методи правління нинішнього керівництва більше нагадують авторитарні, а владний режим кваліфікується як неототалітарний, специфічною особливістю котрого є пошук якоїсь суто російської моделі демократії – цікавий загалом феномен у світовій практиці, що потребує окремого дослідження.

На цьому тлі в Україні ситуація, з одного боку, ніби значно простіша: її керівництво не обмежене гегемоністськими намірами. Однак у дійсності вона змушена розв'язувати доленосну проблему свого становлення як суверенної держави. За наявними основними параметрами глобалізаційного процесу

простежується, що нашій державі складно конкурувати в жорсткій геополітичній грі країн, які намагаються виконувати завдання іншого порядку. Однак очевидним є те, що для втілення євроінтеграційних прагнень Україні потрібно, передусім, самоствердитися як самодостатньому державному акторові. А здійснити це без втілення ідеї національної самоідентичності й основних демократичних засад буде майже неможливо. Перед Україною постали так само виклики сучасної демократії та глобалізації, але в досить специфічних вимірах [6, с. 109].

Лише за умови успішного розв'язання зазначених проблем Україна може розраховувати на уникнення небезпеки потрапити до зони так званої автаркізації, як зазначає академік Ю.М. Пахомов, коли стабільні системи нав'язують нестабільним свої цінності, виштовхуючи їх тим самим на маргінальні позиції.

Література

1. Петров И.А. Глобализация как феномен эпохи постмодерна [Электронный ресурс] / Международная жизнь. – 2003. – №2. – Режим доступа к журналу: <http://www.interaffairs.ru/archive.php>
2. Morgentau, H.J. Politics Among Nations. The Struggle for Power and Peace. Sec. Edition. After A. Knopf. – N.Y., 1955.
3. Акунин Б. У нас может быть свой киномир / Интервью А. Солнцовой [Электронный ресурс] / Время новостей. – 2001. – 23 июля. – Режим доступа: <http://www.vremya.ru/2001/129/51/258529.html>
4. Яковец Ю.В. Глобализация и взаимодействие цивилизации / Ю.В. Яковец. – М.: ЗАО «Изд-во «Экономика», 2003. – 441 с.
5. Кочетов Э.Г. Глобалистика: основные характеристики глобализационного процесса [Электронный ресурс] / Глобализация и столкновение идентичностей. Материалы Международной интернет-конференции / Под ред. А. Журавского, К. Костюка. – М., 2003. – Режим доступа: www.lib.ua-ru.net/diss/cont/201955.html

6. Див.: Канцелярук Б.І. Імперативи політичного реалізму // Політологічний вісник: зб. наук. праць. – К., 2007. – Вип. 25.

The article focuses on peculiarities of shaping social and political systems on the territory of the former Soviet Union. In particular, it deals with certain collisions of this process in Ukraine and Russia.

Key words: social and political systems, globalization, world crisis, Ukraine, Russia.

В статье рассматриваются особенности формирования общественно-политических систем, образованных на территории бывшего Советского Союза. В частности, речь идет о некоторых коллизиях этого процесса в Украине и России.

Ключевые слова: общественно-политические системы, глобализация, мировой кризис, Украина, Россия.